

- Ders Kitaplarındaki Hukuk Sosyolojisi - *Kasım Akbaş* 177
- Türkiye'deki Hukuk Sosyolojisi Teorilerinde Weber -
D. Celaleddin Kavas 208
- "Hukuk Felsefesi Pratiği" Hukuk Felsefesi Dersinin Ana Derse
Ek Çalışmalarla Desteklenmesi Deneyimi Üzerine... -
Gökçe Çataloluk.....226
- İki Arada Bir Derede Argümantasyon Teorisi - *Eric Hilgendorf* 231
- Şüphe Ölümçül Olursa - *Ronald Dworkin* 242
- Dernek Özgürlüğü ve Sivil Toplumda "Uygunluk" Kriteri -
Nezhat Doğan Demiray 247

Macaristan'da Hukuk Felsefesi Öğretiminin Felsefesi^(*)

Csaba VARGA^(**)

Çeviren: *Kasım Akbaş^(***)*

I. Hukuk Felsefesi Öğretiminin Felsefesi

Eğitsel bağlamda hukuk felsefesi, ya meslek mensuplarının hazırlanmaları sürecinde öğrenip hakim olmaları gerekenler de dahil olmak üzere münhasıran kendine özgü meseleleri olan bağımsız bir *akademik disiplin* olarak ya da hukukta uylasımsal olarak kabul edilen ve aynı zamanda hukuka ilişkin akademik bir tarzda mantıklı düşünme *yetisini* kazandıracak en uygun ders olarak tasavvur edilir. İlk durumda hukuk felsefesi, nihayetinde alanın tamamına nüfuz etmek için, bilgilerin sözcüksel olarak öğrenilmesini gerektiren *pozitif bilginin* sahasıdır. İkinci durumda hukuk felsefesi ise yalnızca, hukuktaki düşüncelere ilişkin en güzide yaklaşımların ve en ulvi düşünme şekillerinin, öğrencilerin dahil olmaya çalıştıkları mesleki geleneğe –aşinalık oluşturarak- hazırlanacakları düşünsel karşılaşmalarla ilgilidir. Ya da bir başka şekilde ifade edilecek olursa, ilk seçenek harici bilgi bütünüün dışarıda bırakıldığı bir noktada dururken, ikinci

seçenek meslekte ustalık kazanmaya başlamayı hedefler.

Bu iki anlayış, az çok, gelmiş geçmiş yüzlerce akademik kuşağın zihinsel uğraşlarının sınıf ortamında aktarmaya uygun yöntem ve boyutlara nasıl dönüştürüleceğine ilişkin metodolojik modeller olduklarından, aralarında mutlak bir sınır olmadığını bilerek, ikincisini tercih ettim. Her tercih, kendi bakımından, derslerde nasıl yansıtılacağına ve sınavlarda nasıl sorulacağına olduğu kadar, öğretim konusunun yapısına, kitaplarda nasıl ele alınıp, derste nasıl anlatılacağına ilişkin de sonuçlara sahiptir.

Edinilmesi gereken pozitif bilgi bütünü için ders kitaplarında, kuramsal hukuk düşüncesine dikkate değer başarılarıyla katkıda bulunarak akademik topluluk tarafından anımsandıkları kadıyla, pek çok görüşün ve akımın (okul ve eğilimin) gözden geçirildiği (tanımlanıp, tarif edildiği) ayrıntılı bir ele alışa gerek duyulur. Sanıyorum ki bu, zihinlerinde herhangi bir biçimde asla yer etmediğinden ve geri kalan

(*) Krakow/Polonya'da 1-6 Ağustos 2007 tarihlerinde düzenlenen IVR 23. Dünya Kongresi kapsamındaki "Alternative Methods in the Education of Philosophy of Law (and the Importance of Legal Philosophy in the Legal Education)" (Hukuk Felsefesi Eğitiminde Alternatif Yöntemler ve Hukuk Eğitiminde Hukuk Felsefesinin Önemi) adlı çalışmada sunulmuş metnin, birkaç nokta dışında, hemen hemen tam çevirisidir. Çalışmayı İngilizce metinlerine http://www.law.uj.edu.pl/ivr2007/special_workshops.php adresinden ulaşılabilir.

(**) Prof., Macaristan Katolik Üniversitesi

(***) Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Görevlisi

mesleki yaşamlarında hiçbir koşulda yeniden karşılama çıkmayacağından öğrencilerin sınavdan sonra ilk unuttukları arasında sınıflandırılabilir –disiplinin kendisinin düşünceler tarihinden, (hukuk-yapım, hukuk uygulaması, hukuki ilişkiler, hukuki bilinç vb. gibi) sistematik parçalara kadar yayılan farklı adlandırmalarla sistematik olarak düzenlendiği- bir öğrenme şemasıdır. Çünkü kendisini daha başlangıçtan itibaren, karşı karşıya kalınan ikilemleri çözecek ve çözüme kanalize edecek (ya da en azından kavramsallaştıracak) bulmaca çözmeye yönelik potansiyel bir metodolojik itki olmaksızın, ve belki de pratik gereklere uygun bağlam-sallaştırma çerçevesi sağlanmaksızın formüle edilerek, *sanat sanat içindir* tarzında bir öğrenmenin parçası olarak tanımlar.

Buna karşılık, kanaatim odur ki, *hukukta ve hukuk hakkında düşünme ve tartışmaya giriş [initiation to thinking and arguing in and on law]*, bir kere başladığında asla sona ermeyecek bir uygulamadır. Yani, zaman ve dönem ilerledikçe, unsurların hiç biri hakkında mutlak bir sonuca ulaşmadan ama aynı zamanda bunların hiçbirinin modasını da geçirmeksizin olgunlaştırmak mümkündür. Sahip olunabilecek tek şans, her birini giderek yükselen (meta-) düzeylerde sentezleyerek daha sonra üzerine yeni tabaka ve düzeyler ekleyebil-

mektir. Bir başka deyişle, hukuk felsefesi öğretimi perspektifi, aralıksız bir zenginleşme süreci taahhüt etmektedir. Bu şekilde anlaşılan hukuk felsefeciliği, esasını teşkil eden temel tutumlarına uygun olarak, bir ömrün adanması; yani, araştırma ve tefekkür yoluyla yeniden ve yeniden başlayan bir problem çözme etkinliğine kendini adamadır. Dolayısıyla, hukuk felsefesi eğitiminin en fazla çabalayabileceği şey, yalnızca can alıcı noktaları, örnekleri, tespitleri ve geçitleri, anlayışları ve akademik eleştirilerle belirlenen sınırlarını: hukuksal düşüncenin karakteristik ikilemlerinin görülebileceği örneklerle vurgulamaktır. Yani, içindeki her şey, bir zamanlar karşı karşıya kalınmış derin sorunları temsillemek üzere örnek teşkil edicidir. Konularının büyük kısmının hukuk tahayyülü ve böyle bir tahayyülün uygulamaya geçirilmesi (yani, düşünme süreçlerince harekete geçirilen zihni temsille ilişkilendirilmesi) etrafında dönüp dolaştığı gerçeği göz önüne alındığında, her bir alan hem kendi etrafında dönmektedir hem de birbiriyle sıkı ilişki içerisinde ki, tenkit ederek ya da sadece sorgulayarak buna yapılacak herhangi bir katkı ya da açıklama aslında, bütünü ya da bir kısmını yeniden şekillendirebilir.

On iki yıl evvel Macaristan Katolik Üniversitesi Hukuk Fakültesi' kurulduğunda hazırladığım kuramsal hukuk meseleleri müfredatı oluşturulur-

ken, olmuş bitmiş şeylere ilişkin bilgileri tek ciltte özetleyen, isimlerin, okulların ve sanki mükemmel bir sınıflandırmadan alınmış hayali şebekelerin bileşiminden ibaret ansiklopediler yerine daima, sorular sordurup, açmazlar formüle etmek yönünden zengin okumalara önem verilmiş olmasının nedeni budur. Herhangi bir bütünsellik ya da her şeyi kapsama iddiasıyla problemle (geçmişte ya da şu anda) herhangi bir zamanda karşı karşıya gelip uğraşmış olanların listesini tutmak yerine, durup dinlenmeksizin sürdürülecek bir mücadelenin dışında durup, yalnızca problemi bir mercekle aracılığıyla daha iyi görebileceğimiz bir temsiliyetin üzerinde durulmuş olmasının nedeni de budur. Ve nihayet, iyi seçilmiş bir dizi örneğin, zaman içerisinde peyderpey hukukçunun kavram dünyasında olgunlaşarak mükemmelleşirken, alt alta sıralanmış isimler ve kavramlardan ibaret düz bir katalogun bunu yapamayacağı gerçeği akılda tutularak, hem okuma parçaları hem de sınıf ya da daha küçük ama sayıca kalabalık gruplar

için ders materyali olarak seçilen metinlerde problem çözme örneklerinin sürekli olarak artırılmasının nedeni de budur. Yani, hukukta ve hukuk hakkında nasıl düşünüleceğini öğretmenin esası, öğrencileri kendi deneyimlerini yaşamalarına hazırlayarak, önceki ve sonraki yeterlilikleri arasındaki farkı görmelerini sağlamak ve bunu bir insanda yapıyor olma heyecanını yaşamaktır.

Eğer hukuk felsefesi yalnızca ayrıntılarıyla akılda kalması amaçlanan bir ders kitabına indirgenmeyip, bununla, hukukun varoluşunun nedenleri ve nasıllarına ilişkin sorunsallara ilişkin kendi yaklaşımlarını geliştirmelelerinde öğrencilere yardımcı olmak hedeflenirse, diğer hukuk alanlarını bütünlümesi de beklenir.

II. Macaristan Katolik Üniversitesi'ndeki Program

İzleyen bölümde, Macaristan'da hukuk içerisindeki kuramsal konuların öğretim müfredatı, ülkedeki öncüllüğünü hakikaten çaba gerektiren (ve defa-

(1) Aynı geleneğin daha evvelki bir örneğini için bkz. örneğin Miriam I. Rooney 'Jurisprudence – A Teaching Problem' *Catholic Lawyer* 4 (1958), pp. 172 et seq.

(2) Yazınsal bir arka plan için son zamanlardaki gözden geçirmelerle ilgili olarak bkz. *L'enseignement de la philosophie du droit* dir. Michel Troper & Françoise Michaut (Bruxelles: Bruylant 1997) 170 pp. [La pensée juridique]; *Journal of Legal Education* 4 (1951–52): Albert A. Ehrenzweig 'The Teaching of Jurisprudence in the United States' & R. H. Graveson 'The Teaching of Jurisprudence in England and Wales', as well as Wolfgang Friedmann 'Vitalizing the Teaching of Jurisprudence', pp. 117 et seq. & 127 et seq., pp. 392 et seq.; Denis Browne 'Reflections on the Teaching of Jurisprudence' *Journal of the Society of Law*

(3) Yazının konuyla ilgili diğer yayımları ile kırs. *A felsőfokú jogi oktatás főbb rendszerei* [The main systems of legal education today/Csiniműzde Temel Hukuk Eğitimi Sistemleri] (Budapest: Magyar

(2. Diphnot Devamı) *Public Teachers of Law* 2 (1952–54), pp. 79 et seq.; *Journal of Legal Education* 15 (1962–63): Thomas A. Cowan 'Notes on the Teaching of Jurisprudence' & Walter Probert 'Some Reflections on the Teaching of Jurisprudence', pp. 1 et seq. & 253 et seq.; R. B. Seidman 'On Teaching Jurisprudence in Africa' *Journal of the Society of Public Teachers of Law* 9 (1966–67), pp. 145 et seq.; R. B. M. Cutlerrell & J. C. Woodliffe 'The Teaching of Jurisprudence in British Universities' *Journal of Public Teachers of Law* 13 (1974–75), pp. 73 et seq. ve A. Hilaire Barnett & Dianna M. Yach 'The Teaching of Jurisprudence and Legal Theory in British Universities and Polytechnics' *Journal of the Legal Studies* 6 (1985), pp. 151 et seq.

(3. Diphnot Devamı) *Tudományok Akadémiájának és Jogtudományi Intézetének 1967* 210 pp., 'A jogi képzés formái a Szovjetunióban' [Forms of legal education in the Soviet Union/Sovyetler Birliğinde Hukuk Eğitimi Biçimleri] *Állam- és Jogtudomány* X (1967) 4, pp. 538–552 'A jogelméleti oktatás helye a jogászoképzés főbb rendszereiben' [The place of legal theory in the main systems of legal education/Temel Hukuk Eğitimi Sistemlerinde Hukuk Kuramının Yeri] *Állam- és Jogtudomány* XI (1968) 3, pp. 484–495, 'A felsőfokú jogi képzés csehszlovákiai rendszerei' [On higher legal education in Czechoslovakia/Çekoslavakya'da Yüksek Hukuk Eğitimi] *Állam- és Jogtudomány* XII (1969) 3, pp. 531–539, 'Elsőként oktatnak természetjogot Magyarországon... Kiválósági hely lett a katolikus egyetem jogbölcséleti intézete' [Natural law is taught the first time in Hungary... The Institute for Legal Philosophy of the Catholic University has been granted the title of <<Place of Excellence>>] [interview by -et-] *Új Ember* LXII (2006. július 30.) 31 [No. 3024], p. 3 & <<http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2006.07.30/0305.html>> and 'Place of Excellence: <<Kiválósági hely>> lett a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának jogbölcséleti Tanszéke' [The Institute for Legal Philosophy of the Pázmány Péter Catholic University has been granted the title of <<Place of Excellence>>] [interview by Zsolt Pál Dorogi] *hétfő* 2006/október <<www.swys.hu/ATELET_06_10.pdf>>, pp. 6–7.

larca gözden geçirilen⁴⁾ bir reform programı ile kanıtlamakta büyük yol kat etmiş bir üniversite⁵⁾ örneğiyle anlatılacaktır. Lisans ve lisans üstü dersler incelenecek, genel olarak hukuktaki kuramsal meseleler taslak olarak verilecek ama özel olarak doğrudan hukuk felsefesini ya da yan alanları ilgilendiren durumlarda çoğunlukla ayrıntıya girilecektir.

1. Lisans Çalışmaları

Model programda⁶⁾, her biri haftada iki saat ve zorunlu olan⁷⁾ INTRODUCTION TO LAW AND NOTIONS IN LAW [Hukuka ve Hukuk Terimlerine Giriş] (1. dönem) dersini THEORY OF THE STATE [Devlet Kuramı] (2. ve 3. dönem) dersi izlemekte ve program THEORY OF LAW [Hukuk Kuramı] (5. ve 6. dönem) dersi ile tamamlanmaktadır. Hepsinin sonunda bir sözlü görüşme yapılmaktadır.

Temel Konular

Hukuk Kuramı I'de hukukun ve hukuksal düşünmenin temelleri, genel olarak ana başlıklarının görünümünü mevcut uluslar arası literatür ışığında öne çıkaran çeşitli okuma metinlerine ek olarak hukuksal düşüncenin paradigmatlarını ve bir dizi tamamlayıcı sistematik meseleleri de kapsayacak şekilde hukuk anlayışımızın ve yaklaşımının temel kavramları ortaya konmaktadır.

Dolayısıyla, ilk olarak METHODOLOGICAL DIRECTIONS IN THINKING [Düşüncede Metodolojik Yönelimler]; SCIENCE-THEORETICAL QUESTIONS RAISED BY THE PHILOSOPHY OF HISTORY [Tarih Felsefesinin Ortaya Koyduğu Bilim-Kuramsal Sorunlar]; PARADIGMS OF THINKING [Düşünce Paradigmatları]; DILEMMAS OF MEANING [Anlamanın İkilemleri] ve son olarak hukukun ve hukuksal düşüncenin doğası ile PARADIGMS OF LEGAL THIN-

KING [Hukuksal Düşüncenin Paradigmatları] ile ilgilidir.

Ana başlık, ikinci ve tamamlayıcı olarak, APPROACH TO AND UNDERSTANDING OF LAW [Hukuka Yaklaşım ve Hukukun Anlaşılması], CONSTRUCTION OF LAW [Hukukun İnşası], LAW'S FUNCTIONING [Hukukun İşleyişi] ve EFFECTS & SOCIAL LIMITS OF LAW [Hukukun Etkileri ve Toplumsal Sınırları] ile genişletilir.

Bununla ilgili, ilk kısmı bir ders kitabı formatında—Csaba VARGA Lectures on the Paradigms of Legal Thinking (Budapest: Akadémiai Kiadó 1999) vii + 279 pp. [Philosophiae Iuris], pp. 9–217—; ikinci kısmı bazı diğer makalelere ek olarak⁸⁾ hazırlanan başlıklardan⁹⁾ seçilen bir dizi makaleden —Csaba VARGA Law and Philosophy Selected Papers in Legal Theory (Budapest: ELTE “Comparative Legal Cultures” Project 1994) xi + 530 pp. [Philosophiae Iuris]— oluşan öğretim materyali İngilizce olarak da erişilebilir durumdadır.

Üçüncü kısımda, -Csaba Varga'nın “Is Law a System of Enactments?”ına ek olarak- hepsi de Macarca'ya çevrilmiş¹⁰⁾, şu okuma metinleri ele alınmaktadır: Michel VILLEY,

‘Histoire de la logique juridique’ [1967]; Chaim PERELMAN, ‘Désaccord et rationalité des décisions’ [1966]; George LAKOFF, ‘Cognitive Science and the Law’ [1989]; H. L. A. HART, The Concept of Law [1994]; Stanley B. FISH, ‘Fish v Fiss’ [1989] ve Werner KRAWIETZ, ‘Die Lehre vom Stufenbau des Rechts – eine säkularisierte politische Theologie?’ [1984].

Hukuk Kuramı II, kısmen örnek-lendirici, kısmen ana başlığa ilave, pek çok seçilmiş okuma metnine ek olarak, bazı seçilmiş hukuk felsefesinde güncel temel eğilim ve yönelimlerin karakteristiğinin meseleleştirilmesini ve bir dizi tamamlayıcı sistematik meseleyi kapsamaktadır.

Dolayısıyla, ilk olarak yapılan bir girişin ardından hukukta ve hukuk hakkında nasıl fikir yürütüleceğinin çağdaş görünümü olarak klasik pozitivizm (Bentham & Austin), Marksizm (Genel hukuk anlayışı ve Sosyalizm-Marksizm'in seçme sorunları ile Rus-Sovyet hukuk kuramı), Viyana Okulu (Kelsen'den Hauptprobleme der Staatsrechtslehre und Grundriß einer allgemeinen Theorie des Staates ve yine Kelsen'den Pure Theory of Law ile son gözden geçirmeler), İskandinav Realizmi (Hägerström and Lundstedt &

(4) Daha evvelki aşama için yazar tarafından yazılan şu esere bkz. ‘The Teaching of Legal Philosophy in Hungary’ [Internazionale/Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie] Newsletter (February–July 2004), No. 33 <<http://www.ivr.2003.net/bologna/newsletters/33.pdf>>, pp. 23–24.

(5) Macaristan'da hukuk fakülteleri, hukuk eğitimine ilişkin ortak bir şekilde oluşturulan ve hükümet tarafından onaylanan çerçeve müfredatın içeriğinin nasıl doldurulacağını belirleme konusunda takdir hakkına sahiptirler. Macaristan'daki dokuz hukuk fakültesi içerisinde, hukuk felsefesi eğitimi müfredatları arasında en çok tevaccüh gören, benim de Pázmány Katolik Üniversitesi'nde hukuk fakültesi kurulmasından bu yana geçen on iki yıl içerisinde tekrar tekrar biçimlendirerek oluşmasına katkı koyduğum, Macaristan Katolik Üniversitesi bünyesindeki Institute for Legal Philosophy [Hukuk Felsefesi Enstitüsü] tarafından hazırlanan programdır. Diğer fakülteler —Budapeşte'de (Eötvös Loránd University), Szeged, Pécs, Miskolc ve yine Budapeşte'de (Károli Gáspár Reformed Church University), Debrecen, Győr gibi— konular, zamanlanmalar, başlıklar, öğretim materyalleri konusunda olduğu kadar temel felsefi açılarından da farklılaşan programlara sahiptirler. (Her ikisi de Budapeşte'de bulunan Central European University ile Andrássy Gyula German Speaking University'deki hukuk bölümlerinde yüksek lisans düzeyinde özel uzmanlaşma programları sunulduğu da not edilmelidir.)

(6) Belirli limitler içerisinde, krediler bireysel çalışma planı yapılmasına müsaade etmektedir. Katolik Üniversitesi Hukuk Fakültesi, lisans düzeyinde, çalışmaları beş yıllık bir döneme yayılmış ortalama 3500-4000 öğrenciye sahiptir. Dönemler, Eylül'den Ocak'a ve Şubat'tan Haziran'a kadardır.

(7) Katılımın zorunlu olduğu tekrar dersleri, en fazla 15 öğrenciden oluşan küçük gruplar halinde yapılmaktadır. Bunlar kredi karşılığına sahiptir. Daha evvel hazırlık yapılmış olarak derslere devam ve tartışma başlıklarından biri üzerine hazırlanacak küçük bir sunum, Devlet Kuramı ve Hukuk Kuramı'nın ilgili kısımlarının sınavlarından geçebilmek için olmazsa olmaz önkoşullardır. Bir dizi öğrenci, bu derslerde sıradan bir geçme notu yerine en yüksek ya da en yükseğe yakın notlar alabilmek üzere ciddi şekilde güdülenmiş durumdadırlar.

(8) Yazar tarafından kaleme alınan, ‘Validity’ Acta Juridica Hungarica 41 (2000) 3–4, pp. 155–166 & <<http://www.jungentaconnect.com/content/klj/ajuh/2000/00000041/F0020003/00383612>>.

(9) ‘Domaine <<externe>> et domaine <<interne>> en droit’, pp. 99–117; ‘Law and its Approach as a System’, §§4–6; pp. 243–255; ‘The Nature of the Judicial Process’, §2.3; pp. 308–314; ‘On the Socially Determined Nature of Legal Reasoning’, §1: 317–332 & §3; pp. 337–362; ‘Is Law a System of Enactments?’, pp. 391–398 (also in his Lectures on the Paradigms..., Appendix II; pp. 231–237); ‘Anthropological Jurisprudence?’, §§1–2; pp. 438–450.

(10) A jogi gondolkodás paradigmái Szövegek [Paradigms of legal thought: Texts] ed. Csaba VARGA (Budapest: [AkaPrint] 1996 [reprint Budapest: Szent István Társulat 2003]) iii + 71 pp. [Bibliotheca Cathedrae Philosophiae Iuris et Rerum Politicarum Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae Budapest, III Fasciculi 2] & Jog és filozófia Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből [Law and philosophy: Anthology of the 20th century legal philosophy] ed. Csaba VARGA, 3rd ed. ed. (Budapest: Szent István Társulat 2001 [reprint 2003]) xii + 497 pp. [Jogfilozófiák].

Olivecrona and Ross), Varoluşçuluk (hukuksal hermenötik, Maihofer ve "şeylerin doğası"), Modern Analitikler (Hart & Dworkin), Modern (Radbruch) ve Güncel (Fuller)¹¹ Doğal Hukuk konularını; ikinci olarak, tamamlayıcı *sistematik meseleler* anlamında, hukukun ontolojik temelleri, *ex post facto* yasama, hukuk ve ahlâk, hukukun dahili ahlâkı, hukuk ve değerler, kanunlaştırma ve sınırları, rasyonalite ve hukukun kanunlaştırılması, hukuk tekniği, karine, kurgu, Kelsen'in hukuk uygulaması öğretisi ve açık yaratımlı hukuk uygulaması konularını içermektedir.¹²

Üçüncü bölümde *okumalar*, uluslararası literatürden, yukarıdaki başlıkları hem ayrıntılandırıp hem de tamamlayacak şekilde yapılan –ve hepsinin

de Macarca çevirileri¹³ mevcut olmak üzere Rudolf Jhering, *Der Kampf ums Recht* [1872]¹⁴; Eugen Ehrlich, *Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft* [1903]¹⁵; Hermann Kantorowicz, *Der Kampf um die Rechtswissenschaft* [1906]¹⁶; Rudolf Stammler, *Richtiges Recht* [1908]¹⁷; Hans Kelsen, 'The Pure Theory of Law and Analytical Jurisprudence' [1941] & 'Positivisme juridique et doctrine du droit naturel' [1963]¹⁸; Gustav Radbruch, 'Gesetzliches Unrecht und Übergesetzliches Recht' [1946]¹⁹; Lon L. Fuller, 'The Case of the Speluncean Explorers' [1946]²⁰; Ronald Dworkin, 'Is Law a System of Rules?' [1967]²¹ eserlerini de kapsayan bir çapraz seçişle genişletilmiştir. Bunları Csaba Var-

ga'nın, batı anayasalarında ve genel olarak anayasalarda (kavram, içerik, işlev ve normativite açısından) Önsöz'ü (söz konusu makale, yazarın *Law and Philosophy*²² adlı çalışmasında mevcuttur), *Exposé des motifs ministériels* ve hukuksal yorum içerisindeki rolünü açıklayan ve dönüşüm halindeki hukukla²³ tamamlanan, hukuk tekniğinin özel uygulanma biçimleri hakkındaki ve yeni bir tür bakış açısı da öneren makaleleri izlemektedir.

Seçimlik Seminerler

Hukuk kuramı ya da Devlet kuramı konularına özel ilgi duyan öğrenciler, konuyla ilgili okuma parçalarını kendi kendilerine eleştirip tartışmalarının beklendiği dersler olan *seçimlik seminerlere*²⁴ katılabilirler.

Institute for Legal Philosophy [Hukuk Felsefesi Enstitüsü] şöyle bir ders listesi sunmaktadır: COMPARATIVE LAW (Introduction & Families of Law) [Mukayeseli Hukuk (Giriş ve

Hukuk Aileleri)]²⁵; LAW AND LANGUAGE [Hukuk ve Dil]; BASIC ISSUES OF CONTEMPORARY ANGLO-AMERICAN LEGAL THEORY [Çağdaş Anglo-Amerikan Hukuk Kuramının Temel Meseleleri]; THE "DEATH" OF LEGAL PHILOSOPHY IN A POST MODERN AGE [Modern Çağda Hukuk Felsefesinin "Ölümü"]; HUNGARIAN LEGAL PHILOSOPHY [Macar Hukuk Felsefesi]; CODIFICATION [Kanunlaştırma]²⁶; LAW & JUSTICE IN INTERPERSONAL RELATIONS [Kişiler arası İlişkilerde Hukuk ve Adalet]²⁷; LEGAL ANTHROPOLOGY [Hukuki Antropoloji]²⁸ ve LEGAL CONDITIONS OF THE DOMESTIC ROMAN MINORITY [Romalı Yerli Azınlığın Hukuki Durumu]²⁹; TRANSITION TO RULE OF LAW [Hukuk Devletine Geçiş]; LAW, ARTS AND NARRATION [Hukuk, Sanat ve Anlatı] ve LAW AND LITERATURE [Hukuk ve

(11) CHERTES – FRIVALDSZKY – GYÖRFI – H. SZILÁGYI – VARGA *Jogbölcsélet XIX–XX század: Előadások [Lectures on philosophy of law: 19th to 20th centuries]*, ed. Csaba Varga (Budapest: [Szent István Társulat] 2003). 186 pp. & as *Jogbölcsélet Kiegészítő előadások [Supplementary lectures in philosophy of law]*, János FRIVALDSZKY *Igazságosság és jogi igazságosság [Justice & justice in law]* Tamás GYÖRFI *Jog és erkölcs [Law & morality]* / Anikó CHERTES *Jog és érték [Law & value]* (Budapest: [Szent István Társulat] 2003) 51 pp. [both in Bibliotheca Cathedrae Philosophiae huius et Rerum Politicarum Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae] kullanılmaktadır.

(12) Csaba VARGA, *Law and Philosophy, 'Reflections on Law and on its Inner Morality'*, pp. 77–89, 'Die ministerielle Begründung in rechtsphilosophischer Sicht', §§II–III: pp. 128–139, 'The Preamble', §§I–III: pp. 143–161, 'Presumption and Fiction', pp. 169–185, 'Legal Technique', §II: pp. 190–197, 'Logic of Law and Judicial Activity', §4: pp. 277–281 & 286–288, 'Towards the Ontological Foundation of Law', pp. 375–390; from his *Codification as a Socio-historical Phenomenon* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1991), ch. X, pp. 273–317, 'Ex Post Facto Legislation' in *The Philosophy of Law An Encyclopedia*, ed. Christopher Berry Gray (New York & London: Garland Publishing 1999), pp. 274–276 [Garland Reference Library of the Humanities, 1743], 'Law-application and its Theoretical Conception' *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* LXVII (1981) 4, pp. 462–479 & *Theory of the Judicial Process The Establishment of Facts* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1995), Appendix II: pp. 165–201.

(13) *Jog és filozófia* [note 16].

(14) Cézár Szilassy (Budapest: Franklin 1907) 107 pp.'nin çevirisinden uyarılarak.

(15) [Vortrag] (Leipzig: Hirschfeld 1903), *Recht und Leben Gesammelte Schriften*, hrsg. Manfred Rehbinder (Berlin: Duncker & Humblot 1967), pp. 170–202.

(16) [Gnaeus Flavius] (Heidelberg: Winter 1906) 49 pp.

(17) [Vortrag] *Rechtsphilosophische Grandfragen Vier Vorträge* (Bern 1928), pp. 51–82.

(18) *Harvard Law Review* (November 1941), *What is Justice? Justice, Law, and Politics in the Mirror of Science: Collected Essays* (Berkeley & Los Angeles: University of California Press 1960), pp. 266–287 & *Mélanges en l'honneur du Jean Dabin I* (Brussels: Bruylant & Paris: Sirey 1963), pp. 141–148.

(19) *Süddeutsche Juristen-Zeitung* (August 1946), No. 5, *Rechtsphilosophie* 5. Aufl. (Stuttgart: Koehler 1956), pp. 347–357.

(20) *Harvard Law Review* 62 (February 1949) 4, pp. 616–645.

(21) *University of Chicago Law Review* 35 (1967), pp. 14 et seq., *İpki basım The Philosophy of Law* ed. Ronald M. Dworkin (Oxford: Oxford University Press 1977), pp. 38–65 [Oxford Readings in Philosophy].

(22) 'Die ministerielle Begründung in rechtsphilosophischer Sicht', pp. 119–139 & 'The Preamble: A Question of Jurisprudence', pp. 141–167.

(23) 'Átalakuldban a jog' [on Philippe Nonet & Philip Selznick *Law and Society in Transition* (1978)] *Állam- és Jogtudomány* XXIII (1980) 4, pp. 670–680.

(24) Bu seçiş, bir tür zorunlu çerçeveye içerisinde geçerlidir. Zira her dönem belli sayıda seçimlik seminer alınmalı ve dönemin başarı ile bitirilebilmesi için bu seçimlik seminerlerin sınavlarından geçilmelidir.

(25) Zoltán Péteri tarafından René DAVÍD *Les grands systèmes de droit contemporaines Droit comparé*, 2ième éd. (Paris: Dalloz 1966) 640 pp. [Précis Dalloz] (trans. Lajosné Nagy (Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó 1977) 494 pp.) eserinden uyarılarak ve Konrad ZWEIGERT & Hein KÖTZ *An Introduction to Comparative Law* trans. Tony Weir, 3rd rev. ed. (Oxford: Oxford University Press 1998) xxvi + 714 pp. eserinden yararlanılarak verilmektedir.

(26) Yazar tarafından verilmektedir. *Codification as a Socio-historical Phenomenon* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1991) viii + 391 pp.; 'Codification at the Threshold of the Third Millennium' *Acta Juridica Hungarica* 47 (2006) 2, pp. 89–117 ve <<http://www.akademiai.com/content/cv56f9150517k36q/fulltext.pdf>> kullanılmaktadır.

(27) János Frivaldszky tarafından verilmektedir.

(28) István H. SZILÁGYI tarafından kendi yazdığı *A jogi antropológia főbb irányai* [Main trends in legal anthropology/Hukuk antropolojisinde ana eğilimler] (Budapest: Szent István Társulat 2000) 173 pp. [Jogfilozófiák] ile *Jog és antropológia [Law and anthropology/Hukuk ve Antropoloji]* ed. István H. Szilágyi (Budapest: Szent István Társulat 2000) viii + 366 pp. [Jogfilozófiák], MAX GLUCKMAN 'Natural Justice in Africa' *Natural Law Forum* 9 (1964), pp. 25–44 & STANLEY DJAMOND 'The Rule of Law versus the Order of Custom' *Social Research* 38 (1971), pp. 42–72 kaynakları kullanılarak verilmektedir.

(29) Kısmen şu esere dayanılarak: Angus [M.] FRASER *The Gypsies* (Oxford: Blackwell 1992) ix + 359 pp. [Peoples of Europe].

Edebiyat]³⁰; EUROPEAN CONSTITUTIONAL PHILOSOPHY [Avrupa Anayasa Felsefesi]; THEORY OF BASIC RIGHTS [Temel Haklar Kuramı] ve MORAL DILEMMAS IN CONSTITUTIONAL ADJUDICATION [Anayasa Yargısında Ahlaki Dilemmalar]³¹.

Örnek olarak verilen müfredatta, Hukuk Devletine Geçiş olarak adlandırılan araştırma seminerleri dizisi en sık tercih edilen seçimlik konulardandır.

Uluslararası perspektif içerisinde, Macar değişim/geçiş örneği üzerinden temel meselelerin karşılaştırmalı tarihsel yaklaşımla aydınlatılmasını ve bir vaka incelemesi olarak diktatörlükten demokrasiye geçişte yaşanan özel sorunlara ve sınırlı koşullar altındaki olası gelişimine girişi hedefleyen Hukuk Devletine Geçiş I (Temeller), hepsi de Csaba Varga, *Transition to Rule of Law On the Democratic Transformation in Hungary* (Budapest: ELTE "Comparative Legal Cultures" Project 1995) 190 pp. [Philosophiae Iuris] eserinde temel bulan, (Nasyonal Sosyalist ve Sosyalist rejimlerdeki hukuksal düzenlemelerde) hukukun yasaya dayalı inkarı [*gesetzliches Unrecht*], Sovyet tipi sosyalizmin ardından yaşanan geçişin sıradışılığı ve sivil itaatsizlik hak-

kında tartışmalar başlıklarını kapsamaktadır.

Devamında, tartışmalara basamak olmak üzere Csaba Varga, *Transition to Rule of Law? Constitutionalism and Transitory Justice in Central & Eastern Europe* (Budapest: Kráter 2007) cca. 180 pp. {yayımlanacak} ve *European Legal Cultures* ed. Volkmar Gessner, Armin Hoeland & Csaba Varga (Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Dartmouth 1996), Part V: *Transition to the Rule of Law*, pp. 413–490 [Tempus Textbook Series on European Law and European Legal Cultures I] eserlerinin kullanıldığı Hukuk Devletine Geçiş II (Sistemik Meseleler), hukukta geçmişle yüzleşme çıkmazı, hukuk devleti ile hukuksallık ve anayasallık (ya da çatışan değerleri uzlaştıran denge sanatı olarak hukuk) ikilemi temalarını içermektedir.

Son olarak Hukuk Devletine Geçiş III (Küreselleşme) -küreselleşmenin hukuk devletine etkisi ve hem küresel hem de yerel bağlamda bölgedeki geçişlerin yarattığı yeni sorunlar ve süreçlerle iççeliği ile ilgili olarak-, *Coming to Terms with the Past under the Rule of Law The German and the Czech Models*, ed. Csaba Varga (Budapest 1994) xxvii + 178 pp. ve çoğunlukla batılı olmak üzere çeşitli görüş-

ler³² ele alındıktan sonra, yasaların iktibas olasığını ve küreselleşen dünyada model-kabulü, post modernite ve yeni tarihselcilik konularını değerlendirmektedir.

Hukuk ve Dil. sonuç olarak hukukun ve dilin esasen ne olduklarına ilişkin daha derin bir kavrayışa erişebilmek için -hukuk ile dil arasındaki karşılıklı ilişkiye dair temel çağdaş eserler aracılığıyla- böylesi bir *sine qua non* [olmazsa olmaz] birliğin temellerini, gerçekliğin yargısal inşasının doğasını, hukuku yorumlamanın şifrelerini olduğu kadar hukukta ve hukukla kavramsallaştırmanın özünü de araştırmayı amaçlamaktadır. Giriş dersini, her haf-

ta katılımcıların daha evvelki çalışmalarına dayanarak ilgili metinleri özetleyip tartıştıkları dersler izlenmektedir. Macar diline de çevrilmiş³³ ilgili metinler şunlardır: Wesley Newcomb Hohfeld, 'Some Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning' [1913]³⁴; H. L. A. Hart, *Definition and Theory in Jurisprudence* [1953]³⁵; Alf Ross, 'Tû-Tû' [1951]³⁶; A. W. B. Simpson, 'The Analysis of Legal Concepts' [1964]³⁷; Karl Olivecrona, 'Legal Language and Reality' [1962]³⁸; Arthur Kaufmann, 'Gedanken zu einer ontologischen Grundlegung der juristischen Hermeneutik' [1982]³⁹; Emilio Betti, 'Di una teoria generale della interpretazione' [1965]⁴⁰; Peter

(30) István H. Szilágyi tarafından verilmektedir. Ian WARD *Law and Literature Possibilities and Perspectives* (Cambridge: Cambridge University Press 1995) xiv + 264 pp. adlı eseri kullanılmaktadır.

(31) Tamás Györfi tarafından verilmektedir. Amerikan, Alman ve Macaristan anayasa yargısından kurtaj, ötenazi, idam, cezası, ifade ve din özgürlüğü gibi konulara ilişkin kararlar tartışılmaktadır. Tartışma konusu yapılan kararlar şunlardır: 64/1991 (XII. 17.) ABh.; 48/1998 (XI. 23.) ABh.; *Roe v. Wade*, 410 U.S. 113 (1973); *Planned Parenthood of Southeastern PA. v. Casey*, 505 U.S. 833 (1992); 39 BVerfGE 1, 1975; 88 BVerfGE 203, 1993; *Cruzan v. Director, MDH*, 497 U.S. 261, 343 (1990); 23/1990. (X. 31.); 23/1990 (X.31.) AB hat.; *Gregg v. Georgia*, 428 U.S. 153 (1976); 4/1993. (II. 12.) ABh.; 8/1993 (II. 27.) ABh.; 10/1993 (II. 27.) ABh.; *Wisconsin v. Yoder*, 406 U.S. 205, 216 (1972); BVerfGE 93, 1; *Lynch v. Dannelly*, 465 U.S. 668, 701 (1984); *Reynolds v. United States*, 98 U.S. 145 (1878); *Sherbert v. Verner* 374 U.S. 398 (1963); *Brandenburg v. Ohio*, 395 U.S. 414. (1969); 36/1994 (VI. 24.) AB h.; *Bakke* 1978, *Gratz v. Bollinger* és *Gruiter v. Bollinger*.

(32) Gianmaria AJANI 'La circulation des modèles juridiques dans le droit post-socialiste' *Revue internationale de Droit comparé* 46 (1994) 4, pp. 1087–1105 & 'By Chance and Prestige: Legal Transplants in Russia and Eastern Europe' *The American Journal of Comparative Law* XLIII (Winter 1995) 1, pp. 93–117; Paul H. BRIETZKE 'Designing the Legal Frameworks for Markets in Eastern Europe' *The Transnational Lawyer* 7 (1994), pp. 35–63; Armin HÖLAND 'Évolution du droit en Europe centrale et orientale: assiste-t-on à une renaissance du «Law and Development»?' *Droit et Société* (1993), No. 25, pp. 467–488; Jeanne J. KIRKPATRICK 'Introduction' to her *Dictatorship and Double Standards Rationalism and Reason in Politics* (New York: Simon and Schuster 1982), pp. 1–18; Ewa LETOWSKA & Janus LETOWSKI 'Poland: In Search of the «State of Law» and its Future Constitution' in their *Poland Towards the Rule of Law* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 1996), pp. 10–22 [Institute of Legal Studies of the Polish Academy of Sciences]; Ugo MATTEI *Introducing Legal Change Problems and Perspectives in Less Developed Countries* [manuscript] [World Bank Workshop on Legal Reform, Washington D.C., 14 April 1997] (Berkeley & Trento 1997) 19 pp.; Juan E. MÉNDEZ 'Accountability for Past Abuses' *Human Rights Quarterly* 19 (1997), pp. 255–282; Stanisław POMORSKI 'Meanings of Decommunization by Legal Means' *Review of Central and East European Law* 22 (1996) 3, pp. 331–337; Vladimir SHLAPENTOKH *Russia Privatization and Illegalization of Social and Political Life* (Michigan State University Department of Sociology: 25 September 1995) 44 pp. [CND (95) 459]; Denis SZABO *Intégration normative et évolution de la criminalité* [manuscript] (Paris: Institut de France, 16–17 September 1995) (Montréal 1995)—all available in the author's translation in *Kiáltás gyakorlatiassáért a jogállami átmenetben* ed. Csaba VARGA (Budapest: [AKAPrint] 1998) 122 pp. [A Windsor Klub könyvei II].

(33) *Jog és nyelv* [Law and language] ed. Miklós SZABÓ & Csaba VARGA (Budapest: Osiris 2000) vi + 270 pp. [Jogfilozófiai].

(34) *Yale Law Journal* 23 (1913), pp. 16–59, from its corr. ed. (New Haven & London: Yale University Press 1964), part I, pp. 23–64.

(35) [An Inaugural Lecture] (Oxford: Clarendon Press 1953), *Essays in Jurisprudence and Philosophy* (Oxford: Clarendon Press 1983), pp. 21–48.

(36) *Festschrift til Henry Ussig* (Borum & Illum 1951), *Harvard Law Review* 70 (1957), pp. 812–825.

(37) *The Law Quarterly Review* 80 (1964), pp. 535–558.

(38) *Essays in Jurisprudence To Honor of Roscoe Pound* ed. R. A. Newman (Indianapolis & New York: Bobbs-Merrill 1962), pp. 151–191.

(39) *Europäische Rechtsdenken in Geschichte und Gegenwart Festschrift für Helmut Coing zum 70. Geburtstag* insp. N. Horn (München: Beck 1982), pp. 537–548.

(40) *Rivista giuridica umbro-abbruzese* 41 (1965), pp. 9–34 & 'On a General Theory of Interpretation: The raison d'être of Hermeneutics' *The American Journal of Jurisprudence* 32 (1987), pp. 245–268.

Goodrich. 'Historical Aspects of Legal Interpretation' [1986]⁴¹ ve Owen M. Fiss, 'Objectivity and Interpretation' [1982]⁴².

Son Meseleler

Institute for Legal Philosophy [Hukuk Felsefesi Enstitüsü]'nde son sınıfın ilk yarısında (9. dönemde), öyle ya da böyle öğrencilerin hepsine zorunlu olarak verilen iki ders daha bulunmaktadır.

Bunlardan biri herhangi bir hukuksal düzenlemenin felsefi temellerini öğrenebilmeleri için herkesin alması zorunlu olduğu (János Frivaldszky tarafından verilen) NATURAL LAW [Doğal Hukuk]'tur. Ders, János Frivaldszky'nin *Természetjog Eszmé-történet* [Natural law history] (Budapest: Szent István Társulat 2001) VIII + 371 pp. [Jogfilozófiák] adlı ders kitabı temelinde, günümüzde doğal hukuk ve kilisenin toplumsal öğretisi olduğu kadar hukuk ve ahlâk, kişiselcilik, metodoloji, doğa ve felsefi antropoloji, hukuksal ilişkiler ve sevgi, hukuksal pozitivizm ve sosyoloji, şeylerin ve

varlığın doğası da dahil olmak üzere Thomas Aquinas ve modern çağda klasik doğal hukukun özellikleri konularını kapsamaktadır. İlâveten Macarca çevirileri⁴³ de mevcut olan şu eserlerden yararlanılmaktadır: Michel Villey, 'Observations d'un historien sur le droit naturel classique' [1965]⁴⁴; Viktor Cathrein, *Moralphilosophie* [1890]⁴⁵; Jacques Leclercq, *Leçons de droit naturel* [1933]⁴⁶; Jacques Maritain, *Les droits de l'homme et la loi naturelle* [1943]⁴⁷; Sergio Cotta, 'Il concetto di natura nel diritto' [1987]⁴⁸ & *Il diritto nell'esistenza* [1991]⁴⁹; Alfred Verdross, 'Was ist Recht? Die Krise des Rechtspositivismus und das Naturrecht' [1953]⁵⁰; Johannes Messner, *Das Naturrecht* [1955]⁵¹; Daniel Mark Nelson, *The Priority of Prudence* [1992]⁵²; Xavier Dijon, *Droit naturel* [1998]⁵³ ve Francesco D'Agostino, *Il diritto come problema teologico* [1995]⁵⁴.

Diğer ders ise COMPARATIVE LEGAL CULTURES [Karşılaştırmalı Hukuksal Kültürler], SOCIOLOGY OF LAW [Hukuk Sosyolojisi] ya da POLITICAL SOCIOLOGY (Socio-

logy of the State) [Siyasal Sosyoloji (Devlet Sosyolojisi)] arasından zorunlu olarak seçilmektedir.

Her iki ders de, katılımcıya Enstitü tarafından bildirilen bir başlıkta hazırlanacak yazılı bir ödevle sona ermektedir.

Hukuk kuramı ile klasik karşılaştırmalı hukukun bir sentezi gibi düşünülen Karşılaştırmalı Hukuksal Kültürler, tekil hukuk ailelerinin altında yatan gelenekleri konu edinmektedir.

Dersin başlığı, kültür olarak hukuk, klasik karşılaştırmalı hukukun sınırları ve karşılaştırmalı hukuksal kültürler alanı, Batılı hukuksal kültür (kökeni ve alternatifleri), hukuk kültürleri çeşitleri, (ABD'de rasyonalite ve anarşi arasındaki ince çizgiye ilişkin olarak) Hukuk devleti mi Hukuk deliliği mi? ve post-modernite (Kanada deneyimi) konularından ibaret bir Giriş bölümü; karşılaştırmalı yargısal akıl, ka-

mu hukuku ve özel hukuk, muhafaza ve değişim (Yahudi, İslam ve Uzak doğu hukuk kültürlerine ilişkin vaka incelemeleri), ayrıca AB-Uyum I: Hukuk düşüncesi ve ortak kanunlaştırma çabalarına ilişkin yöntemler, II: Ortak yapılandırma tarzı ve III: Bazı *sui generis* [kendine özgü] kamu hukuku açmazlarını konularını içeren Avrupa Birliği bölümü ve hukuksal kültürlerin ve yargısal akılların farklılıklarının mütakabiliyeti ve sürdürülebilirliği, ayrıca yasaların *en masse* [külliye] iktibas ve küreselleşme perspektifleri konularına ilişkin bir Küresel bölümden oluşmaktadır.

Eğitim materyali olarak, çalışma yapmak üzere bir dizi diğer makalenin yanı sıra⁵⁵ iki edite eserden yararlanılmaktadır: *Comparative Legal Cultures* ed. Csaba Varga (Aldershot, Hong Kong, Singapore, Sydney: Dartmouth & New York: The New York Univer-

(41) *Indiana Law Journal* 61 (1986), pp. 331–354.

(42) *Stanford Law Review* 34 (1982), pp. 739–763.

(43) Macarca çevirisi mevcuttur: *Természetjog Szöveggyűjtemény* (Natural law texts) ed. János FRIVALDSZKY (Budapest: Szent István Társulat 2006) 329 pp. [Jogfilozófiák].

(44) *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* 51 (1965) 1, pp. 19–34.

(45) (Freiburg: Herder 1890), part I, book 5, ch. 5, §§1–3.

(46) I: *Le fondement du droit et de la société* (Namur: Wesmael-Charlier 1933), pp. 60–62 (*Études morales, sociales et juridiques*).

(47) *Il Paris*: Hartmann 1947, ch. II, pp. 53–113.

(48) *Studium* [Bimestrale di cultura] 83 (1987) 4–5, pp. 533–545.

(49) (Milano: Giuffrè 1991), pp. 244–251.

(50) *Wort und Wahrheit* (Wien) VIII (1953) 8, pp. 587–594.

(51) *Handbuch der Gesellschaftsethik, Staatsethik und Wirtschaftsethik* [1955] (Innsbruck, etc.: Tyrolia Verlag 1966), pp. 304–312.

(52) *Virtue and Natural Law in Thomas Aquinas and the Implications for Modern Ethics* (Pennsylvania State University Press 1992), ch. V, pp. 128–154.

(53) I (Paris: Presses Universitaires de France 1998), pp. 19–38.

(54) (Torino: Giappichelli 1995), pp. 143–167.

(55) Julius GERMANUS 'Das islamische Recht' *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae* 16 (1974), pp. 1–25 & Peter G. SACK 'Law & Custom: Reflections on the Relation between English Law and the English Language' *Rechtstheorie* 18 (1987), pp. 421–436, ayrıca Csaba VARGA *Changing Legal Cultures* içinde 'Comment to The Notion of Legal Culture' ed. Johannes Frest & Erhard Blankenburg (Önati: International Institute for the Sociology of Law 1997), pp. 207–217 [Önati Pre-publications 2] ve 'Comparative Legal Cultures: Attempts at Conceptualization' *Acta Juridica Hungarica* 38 (1997) 1–2, pp. 53–63; 'Comparative Legal Cultures? Renewal by Transforming into a Genuine Discipline' *Acta Juridica Hungarica* 48 (2007) 2, pp. 95–113 & <<https://commerce.metapress.com/content/gk485p7w8q5652x3/resource-secured/?target-fulltext.pdf&id=54jeltq45>> & <<http://www.akademai.com/content/gk485p7w8q5652x3/fulltext.pdf>>; 'Legal Traditions? In Search for Families and Cultures of Law' *Acta Juridica Hungarica* 46 (2005) 3–4, pp. 177–197 & <<http://www.akademai.com/content/4q29175h0174r11/fulltext.pdf>>; 'Theatrum legale mundi: On the Classification of Legal Systems' in *Ius unum, lex multiplex Liber Amicorum Studia Z. Péteri dedicata* (Studies in Comparative Law, Theory of State and Legal Philosophy), ed. István H. Szilágyi & Máté Paksy (Budapest: Szent István Társulat 2005), pp. 213–244 [*Philosophiae iuris / Bibliotheca iuridica: Libri amicorum* 13]; 'Meeting Points between the Traditions of English-American Common Law and Continental-French Civil Law (Developments and Experience of Postmodernity in Canada)' *Acta Juridica Hungarica* 44 (2003) 1–2, pp. 21–44 & <<http://www.akademai.com/content/x39m7w437134167/fulltext.pdf>>; 'Codification on the Threshold of the Third Millennium' in *Legal and Political Aspects of the Contemporary World* ed. Mamoru Sadakata (Nagoya: Center for Asian Legal Exchange, Graduate School, Nagoya University 2007), pp. 189–214 & 'La Codification à l'aube du troisième millénaire' in *Mélanges Paul Amselek* org. Gérard Cohen-Jonathan, Yves Gaudemet, Robert Hertzog, Patrick Wachsmann & Jean Woline (Bruxelles: Bruylant 2004), pp. 779–800; as well as 'Transfers of Law: A Conceptual Analysis' in *Hungary's Legal Assistance Experiences in the Age of Globalization* ed. Mamoru Sadakata (Nagoya: Nagoya University Graduate School of Law Center for Asian Legal Exchange 2006), pp. 21–41—Macarca'da şu eserde toplanmıştır: *Jogfilozófia az ezredfordulón Minták, kényszerek – múltban, jelenben* [Philosophy of law at the turn of millennia: patterns & forced paths in the past & present] (Budapest: Szent István Társulat 2004) 450 pp. [Jogfilozófiák].

sity Press 1992) xxiv + 614 pp. [The International Library of Essays in Law & Legal Theory, Legal Cultures I]⁵⁶ & *European Legal Cultures* ed. Volkmar Gessner, Armin Hoeland & Csaba Varga (Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Dartmouth 1996), Part I: Common Traditions & Part II: The European Legal Mind, 1-166 [Tempus Textbook Series on European Law and European Legal Cultures I].

Yazılı Ödev ve Tez

2. sınıftan 4. sınıfa kadar olan süre içerisindeki bir dönemde, temel lisans konuları arasından seçilen bir başlık üzerine en az on beş sayfalık bir yazılı ödev hazırlanmalıdır. Bu başlık, ya yetkili makam ya da kürsülerin hepsi tarafından ilan edilen konu başlıkları arasından seçilir. Yılda ortalama on beş ödev hukuk felsefesine özgü konulardan seçilmektedir. Ciddi sayıda ödevlerin kabul edilmelerinin ardından ulusal yayım organlarında basıldığı vakidir.⁵⁷

10. dönemde final sınavlarına girebilmek için, farklı dillerden uluslararası literatürün gözden geçirilmesi sonucu serbestçe belirlenen bir konu hakkında en az 50 sayfalık bir tez sunulması gerekir. Hukuk Felsefesi Enstitüsü'ne yılda ortalama on tez sunulmaktadır. Hukukta mantık ve otomatizasyon açısından elektronik işlem, hukuk-

ta rasyonelliğin paradoksları, klasik Yahudi hukuk düşüncesi, İslami ve Japon düzenlemeler ile modernleşme beklentileri, cemaatçi arka plan araştırması, insan haklarının evrenselliği ve yerelliği, küreselleşme ve hukuki emperyalizm, hukukun bağımsızlığı araştırması, "müzikle söyle": hukukun zemini üzerine, hukuk "tarzları" ve hukuksal planlama gibi konular mevcut öğrencilerin tercih ettikleri başlıklardan sadece bazılarıdır.

Bu tezler, biri daha evvel ilgili eleştirilerini dile getiren Enstitü üyesi olmak üzere, üç kişilik bir jüri önünde savunulmaktadırlar. Tezin sahibi amaçlarını, metodolojisini ve hipotezlerini sunmakta; usul, açık bir tartışma ile sürmekte ve jürinin verilen notun gerekçesi olan yazılı değerlendirmeleri ile sona ermektedir.

Bu tezlerin en iyileri daha sonra eğer yazar isterse, daha titiz bir şekilde ele alınıp ayrıntılandırılarak Ulusal Bilimsel Öğrenci Dairesi'nin bir sonraki konferansında sunulmaktadır. Geçtiğimiz son on yılda, Hukuk Felsefesi Enstitüsü adına sunulan çalışmaların bazıları hukuk kuramına ilişkin en üst düzey başarı nişanıyla ödüllendirilmiştir.

2. Lisansüstü Çalışmalar

Model programda⁵⁸, diğerleri ile birlikte hukuk felsefesinde de uzman-

laşma dersleri için üç dönem ayrılmıştır. Bu dersler, en azından (genellikle oldukça ilgili) bir düzine öğrenci tarafından almaları gereken kredileri tamamlamak üzere tercih edilen bir tür seçmlik derslerdir.

Hukuk felsefesindeki başlıklar geniş bir alan ve zamanla yeni değişiklikler ile gelişmeleri kapsayacak şekilde bir bakış açısıyla seçilmektedirler. Böylece doktora öğrencileri aynı anda hukuk kuramına ilişkin lisans çalışmalarını özetleyip sentezleyebilirler. Her bir ders için ikişer saatlik altı ders işlenmektedir. Tamamen giriş ve açıklamadan ibaret olan ilk toplantıyı takip eden dersler, öğrencilerin sunum yapıkları ve konular üzerindeki tartışmalara etkin olarak katıldıkları bir tarzda işlenmektedir.

Dolayısıyla ve sırasıyla, ilk dönemdeki MODERNISATION, TRANSITION TO RULE OF LAW & GLOBALISM [Modernleşme. Hukuk Devletine Geçiş ve Küreselleşme]'yi ikinci dönemdeki Karşılaştırmalı Yargısal Akıl'ı da içeren THEORY OF THE LEGAL PROCESS [Hukuki Usul Kuramı] izlemekte ve üçüncü dönemdeki DIRECTIONS OF TODAY'S LEGAL THINKING [Bugünün Hukuksal Düşüncesinde Yönelimler] ile son bulmaktadır. Her birinin sonunda sözlü sınav yapılmaktadır.

Modernleşme, Hukuk Devletine Geçiş ve Küreselleşme dersinde, Macaristan'da geçmiş sosyalist dönemde geliştirilen modernleşme kuramları, demokratik geçiş hakkında yerli ve batılı görüşler, batı Avrupa'da ve Atlantik dünyasında hukuk devleti kavramları, insan haklarının evrenselliğine ilişkin son tartışmalar konu edilmekte;

[ve bunlar] küreselleşmenin meydan okumaları, devletin taşıdığı sorumluluk, hukuksal ödünç alma dilemması, soyut evrenselcilik, gerçek meydan okumanın tarihsel hususiyeti, ve bu meydan okumaya verilen karşılıklardaki hukuk devletinin anlam(lar)ına ilişkin anlayış ve özellikle Latin Amerika, Asya ve Afrika'da sürmekte olan süreç düşünüldüğünde küreselleşmenin bazı postmodern eğilimlere (örneğin anayasallaştırma, hakların dili ve ilave hukuksal aracılıklar gibi) denk düşmesi konularına önem gösterilerek Merkezi ve Doğu Avrupa'da hukuk devletine geçiş meselesine ilişkin hukuk felsefesi ve makro-sosyoloji perspektifinden ele alınmaktadır.

Eğitim materyali zorunlu olanlar lisanstaki ders başlıkları altında verilenlere ek olarak şu eserlerden biridir: Kálmán Kulcsár, *Modernization and Law* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1992) 282 pp., Béla Pokol; *The Concept of Law* (Budapest: Rejtjel 2001) 152 pp.; *European Legal Cultures* ed. Volkmar Gessner, Armin Hoeland & Csaba Varga (Aldershot, etc.: Dartmouth 1996), Part III: Totalitarian Legal Culture, pp. 167-241 & Part V: Transition to the Rule of Law, pp. 413-490 [Tempus Textbook Series on European Law and European Legal Cultures I].

Yargısal Usul başlıklı bir sonraki derste, 20. yüzyılın son on yıllarında başlayan Wittgenstein'ci dil felsefesi izlenerek, gerçeğin saptanması ve normlarla işleyiş hakkındaki resmi yargısal beklentiler, hukuk, dil, mantık ve entelektüel temsil arasındaki bağlantıya özel ilgi gösterilerek, hukukun formalitesinin engelleyiciliği altında sürmekte olan asıl (ve bu yüzden de ku-

(56) A. M. HONORÉ 'Legal Reasoning in Rome and Today' *Cambrian Law Review* (1973), pp. 58-67 & Bernard RUDDEN 'Courts and Codes in England, France and Soviet Russia' *Tulane Law Review* 48 (1974) 14, pp. 1010-1028, Macarca'ya şu şekilde çevrilmiştir: *Összehasonlító jogi kultúra* ed. Csaba VARGA (Budapest: [Osiris] 2000 [reprint 2006]) xi + 397 pp. [Jogfilozófiák].

(57) Örneğin İslami açıdan insan hakları kavramı hakkında *Jogtudományi Közlöny*, hukuki semiyotik hakkında *Jogtudományi Közlöny* gibi.

(58) Krediler, belirli sınırlar dahilinde bireysel çalışma planları çıkarılmasını mümkün kılmaktadır. Katolik Üniversitesi, hukuk alanında ortalama 100 ila 200 arasında lisans üstü öğrenciye sahiptir. Öğretim ilk üç sınıfta dersler ve tez yazımına hazırlık seminerleri, daha sonraki üç sınıfta tez yazım olmak üzere altı sınıfta ya da üç yıldır. Sınıflar Eylül'den Ocak'a ve Şubat'tan Haziran'a kadardır.

la ihtilafı ve fahiş hata olasılığını da barındıran- yaratıcı girişimlerde bulunabilmelerini sağlamaktır.

Macaristan'da hukuk felsefesi öğretiminde uygulanan felsefe ile tanışıklık sağlanması patika ve macerasını özetleyen böylesi bir mesleki inanç⁶⁰, şu şekilde bir bilgece netice⁶¹ ile sonuçlanabilir:

"Bizi, hukuksal düşüncenin paradigmatlarından hukuka ve hukuki formalizmin bentlik davasından kapsayıcı kültürel saptamalara götüren bir yol izledik. İnsani özlemlerimiz, güvenliğe ilişkin aldatici fereransların arkasından göz ardı edildi. Güvenilir ve sağlam bir temel ancak toplumsal pratiğimizin gerçekleştirilmesi zor sürekliliğinde bulunabilirdi.

Hukuka ilişkin keşfimiz, onu her zaman dışımızdaymış gibi öğretmeye çalışsak da, hukukun her zaman bizim içimizde olduğu idi. Hukuku, sürekli ve aceleci girişimlerimizle maddiyata bağlamaya çalışsak da, aslında kültürümüzde taşıyoruz.

Güncel tartışmalarımızda da yer alan eski ikilemleri tanımladık. Uzun süredir bir kenara bırakılmış modeller bulduk. Kavramsal olarak sınırlarının bir kere ve sonsuza kadar çizildiğine inandığımız hukukun yönelimleri ve potansiyelliği içerisindeki ortak kabul-lerin gerçekleşmesini keşfettik.

Ne var ki, kendisini hazır olarak sunan her şeyin yeniden gözden geçiril-

mesi için bir davet de bulduk. Maske- nin arkasında, sahne arkasında, kendi kabulümüz, oyunumuz, üzerimize aldığımız rolümüz ve insani sorumluluğumuza ilişkin talep ortaya çıktı. Nesne değil özne, basit birer muhatap değil olmasa olmaz eyleyiciler haline geldik. Bir dizi uygarlığa ilişkin kıyafet giydirilmiş olsa da, hukuk kültürünün hâta yalnızca onu günbegün deneyimlemekte olan bizlerin içerisinde yaşadığına kani olabiliriz. Onu yaratıp, biçimlendiriyoruz. İçerisindeki uylaşım- sal olan her şey, bizim tarafımızdan uylaşım- sallaştırıldı. Bunun ötesinde herhangi bir varlığa ya da etkiye sahip olması mümkün değil. Ve bizim içimizde- ki varlığı dolayısıyla, dayandığı sorumluluğu herhangi birisinin üzerine atamayız. Kendi bütünlüğü ile bizindir ve bizim günlerimizin ve eylemlerimiz- in dışında düşünülemez. Böylece, olması gerektiğini savunduğumuz şey haline gelecektir. Bu yüzden, pek çok açı- dan kendimize dikkat ettiğimiz gibi her zaman ona da dikkat etmeliyiz."

Her halükarda, (bölgesel düzeyde) komünizmin çöküşünün, (Kıtasal düzeyde) Avrupa Birliği'nin oluşmasının ardından ve süregiden küreselleşmenin muhatapları ve tercihen aynı zamanda aktörleri olarak yaşarken, sadece ulusal sınırlar içerisinde kapalı kalmaya ve tekeli bir anlayışla yaratılmaya indirgenen hukuk, öyle ya da böyle sarsılmış- tır. Hukuk artık, klasik pozitivizmin öğretmeye çalıştığı şey⁶² değildir. Ya

da, yargısallık kimliğinin çekirdek unsurları olarak, gelenek içerisinde eriyik ve modern öncesi geçmiş dönemlerde olduğu gibi *mentalités juridiques*'in galebe çalmasıyla gerçekleştirilen karmaşık formlarda oluşmaktadır.

O yüzden, hukukçunun, içinde ilerleyip hoşnut olacağı bağlamın –potansiyellerin ve sınırlılıkların- bakış

açısı ile donatılması, hukuk eğitiminin, ancak uygun koşullarda hukuka ilişkin yeterli tarihsel ve kuramsal yaklaşımla yerine getirilebilecek, nihai (ve son) görevidir.

Yapabileceğimizin gücü ya da zayıflığı, tamamen, *Weltgeist*'in yeni bir *esprit juridique*'e dönüşmesine nasıl karşılık verebileceğimizle alakalıdır.

(60) Bu makalenin yazarından geniş bir alıntı: "Búcsúfrás' [Farewell notice] Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog-és Államtudományi Kar 2003-ban végzetek évkönyve [Yearbook of those graduated in 2003] (Budapest: Alapmű 2003), pp. 119–122.

(61) Varga, *Lectures on the Paradigms...*, para. 7: Concluding Remarks, p. 219.

(62) Kató Varga "What is to Come after Legal Positivism? Debates Revolving around the Topic of "The Judicial Establishment of Facts"" *Theorie des Rechts und der Gesellschaft Festschrift für Werner Kötz zum 70. Geburtstag*; Manuel Aftenza, Enrico Pattaro, Martin Schulte, Boris Toporin & Dieter Wyduckel (Berlin: Duncker & Humblot 2003), pp. 657–676.